

научн. ступени канд. юрид. наук / М.С. Осипова. СПб., 2005. – С. 10. **24.** Терехова Л. А. Цит. работа. – С. 12. **25.** Пацация М. Ш. Эффективность процессуальной деятельности проверочных инстанций арбитражного суда: дис. ... д-ра. юрид. наук / Пацация М. Ш. – М., 2010. – С. 17–18.

УДК 342.723

А. Б. КАСУМОВА

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ПАЦІЄНТАМ

Розглянуто окремі аспекти відшкодування моральної шкоди пацієнтам. Проаналізовано судову практику в питаннях відшкодування моральної шкоди пацієнтам. Виокремлено питання, які потребують подальшого наукового дослідження та удосконалення.

Ключові слова: моральна шкода, пацієнт, право на медичну допомогу, медична послуга, медичне право.

Касумова А.Б. Отдельные аспекты возмещения морального вреда пациентам

Рассмотрены отдельные аспекты возмещения морального вреда пациентам. Проанализирована судебная практика в вопросах возмещения морального вреда пациентам. Выделены вопросы, требующие дальнейшего научного исследования и усовершенствования.

Ключевые слова: моральный вред, пациент, право на медицинскую помощь, медицинская услуга, медицинское право.

Kasumova Anzhela. Some aspects of compensation for moral damage to patients.

Several specific aspects of compensation for moral damage to patients is considered. Court practice in terms of compensation for moral damage to patients is analyzed. Author determined questions that require further research and improvement.

Key words: moral damage, the patient, the right to health care, health care, medical law.

Звертаючись до закладу охорони здоров'я або до лікаря, який здійснює приватну медичну практику на підставі ліцензії, особа має на меті отримати медичну допомогу або медичну послугу на належному рівні та покращити своє здоров'я (стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя). Однак інколи за наслідком надання такої допомоги чи послуги, здоров'ю пацієнта може завдатись шкода (матеріальна або моральна). Виникає потреба в належному правовому захисті таких категорій осіб. Зважаючи на недостатнє теоретичне висвітлення цього питання, існує необхідність детальнішого дослідження окремих аспектів відшкодування моральної шкоди пацієнтам. Це і становить актуальність обраної теми наукового дослідження.

Питання відшкодування моральної шкоди пацієнтам були предметом розгляду таких науковців, як М.М. Агаркова, С.В. Антонова, В.В. Вітрянського, Г.Г. Горшенкова, Ю.В. Данилочкіної, С.В. Єгізарової, Н.І. Майданіка, М.Н. Малєїна, О.С. Погребняк, І.Я. Сенюти, С.Г. Стеценка та деяких інших.

© КАСУМОВА Анжела Борисівна – викладач кафедри медичного та фармацевтичного права Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

Метою дослідження є виокремлення основних проблем щодо відшкодування моральної шкоди, завданої пацієнтові закладом охорони здоров'я або лікарем, який здійснює приватну медичну практику на підставі ліцензії про право на зайняття відповідною діяльністю та знаходження шляхів до їх вирішення.

Визначення поняття «моральна шкода» міститься в п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»: це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб¹.

Відшкодування моральної шкоди пацієнту є способом захисту ним своїх цивільних прав та інтересів у судовому порядку. Це є дієвий компенсаторний механізм, який дозволяє відновити порушені права та законні інтереси. Пацієнт (а у разі якщо це неповнолітня особа або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною – то законні представники такої особи) вправі вимагати відшкодування моральної шкоди в порядку цивільного судочинства або в кримінальному провадженні заявляючи цивільний позов.

Правовою основою відшкодування моральної шкоди пацієнтові слугують положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Кримінального процесуального кодексу України, а також Методичні рекомендації відшкодування моральної шкоди, затверджені Листом Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р., Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р., Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та деякі інші.

За загальним правилом ч. 2 ст. 23 ЦК України, моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи².

Фізичні або душевні страждання пацієнту можуть бути завдані лікарськими помилками, неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками, при розголошенні лікарської таємниці тощо.

Моральна шкода пацієнту відшкодовується закладом охорони здоров'я (юридичною особою) або лікарем (фізичною особою), який здійснює приватну медичну практику на підставі ліцензії про право на зайняття відповідною діяльністю. У свою чергу, заклад охорони здоров'я вправі звернутись з регресним позовом до працівника, діями чи бездіяльністю якого й була завдана моральна шкода.

Якщо пацієнту діями чи бездіяльністю закладу охорони здоров'я або окремого лікаря було завдано моральної шкоди, він має право звернутись із позовною заявою до суду, в якій обов'язково зазначити: а) у чому, на думку пацієнта, полягає моральна шкода; б) якими неправомірними діями чи бездіяльністю закладу охорони здоров'я чи лікарем, який здійснює приватну медичну практику пацієнту (позивачу) заподіяно моральної шкоди; в) з яких міркувань виходив пацієнт, визначаючи розмір моральної шкоди; г) якими доказами підтверджується завдання моральної шкоди пацієнту.

В абз. 2 п. 3.2. Методичних рекомендацій щодо відшкодування моральної шкоди від 13 травня 2004 р., додатково визначено, що: «У позовній заяві має бути зазначено розмір відшкодування моральної шкоди в грошовій або іншій матеріальній формі»³.

З'ясувавши чи відповідає позовна заява пацієнта зазначеним вимогам, суд, при вирішенні спору про відшкодування моральної шкоди, зобов'язаний встановити: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні (п. 5 ППВСУ «Про судову практику в справах про відшкодування моральної шкоди»)»⁴.

Проблем теоретичного та практичного характеру, які виникають при реалізації права на відшкодування моральної шкоди пацієнту досить багато. На окремих з них пропонується зупинитись та розглянути в аспекті поєднання аналізу положень нормативно-правових актів та практики їх реалізації.

По-перше, за правилом ч. 3 ст. 23 ЦК України, розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення⁵. Не розрізняється також чи є це шкода фізична чи психічна.

Граничний розмір відшкодування моральної шкоди законом не встановлений. Все це відходить на розгляд суду, з урахуванням вимоги розумності і справедливості. Як уточнюється в Методичних рекомендаціях щодо відшкодування моральної шкоди від 13 травня 2004 р., моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, так як немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної школи не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вироз⁶.

У будь-якому випадку розмір відшкодування повинен бути адекватним нанесеній моральній шкоді. Часто пацієнти вимагають відшкодування необґрунтовано завищеного розміру моральної шкоди. Аналіз судової практики показує, що в переважній більшості випадків у позовах до закладів та органів у сфері охорони здоров'я суди відмовляють у задоволенні позовних вимоги. Рідше – позов задовольняється частково і майже унікальними є випадки, коли суд задовольняє позовні вимоги особи у повному обсязі. Наприклад, Деснянський районний суд міста Києва розглянув справу (№ 2-503/12 від 18 грудня 2012 р.) за позовом до Київської міської клінічної лікарні швидкої допомоги Деснянського району м. Києва про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Суд встановив, що в результаті неналежного виконання професійних обов'язків медичних працівників зазначеної лікарні швидкої допомоги помер син позивача. Потерпілий був доставлений до лікарні в стані середньої важкості, мав тілесні ушкодження і перебував у стані алкогольного сп'яніння. Відповідно до Акту комісійного судово-медичного дослідження № 127, смерть потерпілого наступила від ятрогенного ускладнення з оперативним втручанням з приводу черепно-мозкової травми. Між зазначеними дефектами надання медичної допомоги та смертю потерпілого вбачається прямий причинний зв'язок. Представник відповідача не довів, що смерть сина

позивачів виникла не з вини працівників їх медичної установи. Суд погодився з тим, що позивачами доведено, що відповідач своїми неправомірними діями спричинив їм моральну шкоду в загальному розмірі – 40 000 грн. Доказів, про розмір моральної шкоди в сумі – 100 000 грн. суду не надано. Відповідно, позов був задоволений частково⁷.

По-друге, позовні вимоги повинні не лише відповідати вимогам справедливості та розумності, але й підтверджуватись зібраними і зафіксованими у встановленому законом порядку доказами. Якщо особа не здатна надати докази, які підтверджують завдання їй моральної шкоди закладом охорони здоров'я чи лікарем, який здійснює приватну медичну практику, у задоволенні позову відмовляють. Наприклад, у рішенні Шевченківського районного суду міста Києва (справа № 2-3105/11 від 12 червня 2012 р.) особі було відмовлено у задоволенні позову до Київського обласного онкологічного диспансеру про визнання дій протиправними та відшкодування моральної шкоди. Свої вимоги позивач обґрунтовує тим, що вона звернулася за консультацією до лікаря-рентгенолога (мамолога). Лікарем було вирішено, що позивачу обов'язково необхідно здати аналізи зробивши пункцію. Після проведення процедури стан здоров'я позивача погіршився. Рентген і знімки з нього показали, що у позивача ятрогенний пневмоторікс лівої легень, тобто ліва легень згорнулася у зв'язку з тим, що був прокол. Позивачку було двічі прооперовано. Особа вважає, що лікарями було нанесено моральної шкоди у розмірі 100000 грн. Однак згідно висновків судово-медичної експертизи між діями працівників Київського обласного онкологічного диспансеру та подальшим знаходженням пацієнтки на лікуванні з приводу «спонтанного лівобічного пневмотораксу» прямого причинно-наслідкового зв'язку не вбачається. У задоволенні позова було відмовлено⁸.

По-третє, низький рівень правової культури населення має своїм наслідком і безпідставне завищення розмірів відшкодування моральної шкоди. Оскільки на нормативному рівні не встановлені тарифи такого відшкодування, в позовах все більше вказуються розміри моральної шкоди не помірні власне завданій шкоді. Наприклад, у рішенні Печерського районного суду міста Києва (справа № 2-2/11 від 1 грудня 2011 р.), позивачу було відмовлено в задоволенні позову до Київської міської клінічної лікарні № 17 про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Позивач потрапила у дорожньо-транспортну пригоду. Під час госпіталізації лікарями було поставлено діагноз «Поєднання травм. Закрита черепно-мозкова травма. Забій головного мозку, закрита травма голови», а також були діагностовано чисельні ушкодження та переломи. Разом з тим, при встановленні такого діагнозу та за наявності важкого стану, позивач була поміщена у звичайну лікарняну палату, де знаходилась близько доби, а не в відділення реанімації. За цей час стався набряк головного мозку лівої півкулі, який, на думку позивача, лікарі мали можливість завчасно зупинити та локалізувати, операція на головному мозку також була виконана з запізненням, що призвело до необоротних наслідків, у результаті яких позивач стала інвалідом 1 групи. З огляду на наведене, позивач просила стягнути з відповідача відшкодування матеріальної шкоди, яка полягає у витратах, понесених на лікування 20000 грн. та моральну шкоду в розмірі 10000000 грн. Однак, відповідно до висновку Київського міського бюро судово-медичної експертизи, пацієнтка була обстежена у повному обсязі і після обстеження, з урахуванням отриманих під час люмбальної пункції даних та даних комп'ютерної то-

мографії, їй було обґрунтовано призначена адекватна в кількісному і якісному відношеннях медикаментозна терапія. Додаткова судова експертиза також показала, що медична допомога була надана в повному обсязі та не пов'язана з погіршенням стану здоров'я пацієнтки. Таким чином, у задоволенні позову було відмовлено⁹.

По-четверте, не завжди на національному рівні пацієнту вдається захистити свої порушені прав, свободи чи законні інтереси, що зумовлює необхідність звернення після використання всіх національних засобів правового захисту до Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Рішення Суду є обов'язковими до виконання в Україні, тому при зверненні до цієї міжнародної судової установи громадяни України вправі вимагати відшкодування моральної та матеріальної шкоди (справедливої сатисфакції). Подібні справи чимдалі більше зустрічаються в практиці Суду (наприклад, справи «Бендерський проти України» (2007), «Данкевич проти України» (2003), «Мельник проти України» (2006), «Науменко проти України» (2007), «Кац та інші проти України» (2008), «Охріменко проти України» (2009), «Руденко проти України» (2010) та ін).

Відомою є справа «Бендерський проти України» (Заява № 22750/02) від 15 листопада 2007 р. Заявник, хворий на рак сечового міхура, підписав договір про надання медичних послуг з Міжрегіональним науковим центром клінічної лімфохірургії ЛТД м. Харцизьк. Після операції попри лікування в Центрі, а згодом у місцевій лікарні, стан здоров'я заявника погіршився, його було госпіталізовано до протипухлинного Центру м. Донецька, де видалено сечовий міхур. Під час цієї операції в сечовому міхурі заявника було виявлено марлеву серветку розміром 10x20 см. Заявник звернувся до суду з позовом про розірвання договору про надання медичних послуг та про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю неналежним лікуванням. Місцевим судом, а згодом апеляційним і касаційним судом заявнику було відмовлено у задоволенні позову¹⁰.

Для вирішення цієї та подібних категорій справ вирішальне значення має медичний експертний висновок, який є доказом у справі. Відповідно до висновку експерту, наведеного у справі «Бендерський проти України», більш ймовірним було введення серветки до сечового міхура під час операції; ця ймовірність можна виключати, лише якщо операція проводиться без застосування серветок; малоймовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома, за виключенням випадку, коли тампонування здійснено з тиском. Посилаючись на важкість страждань, спричинених наявністю стороннього тіла в його організмі, заявник вважає, що його право на повагу до приватного життя було порушено в тій мірі, що суди, з огляду на наявні докази, не встановили винуватця недбалості, про яку йдеться, та також він не отримав адекватного відшкодування значної шкоди, якої йому було завдано. Розглянувши справу, Суд констатував відсутність порушення права на справедливий судовий розгляд, заявляючи про несправедливу та абсурдну оцінку доказів та невмотивованість судових рішень у цій справі. Було зазначено, що компетентні державні органи не продемонстрували зазвичай очікуваних у таких ситуаціях зусиль, які були б спрямовані на забезпечення заявнику його права на справедливий судовий розгляд та на проведення ефективного розслідування щодо шкоди, завданої його фізичній цілісності. На засадах справедливості Суд присудив заявнику 2000 євро відшкодування моральної шкоди.

Отже, для того аби довести, що моральна шкода пацієнту мала місце та вимагати її відшкодування, необхідно підтверджувати такі доводи належною доказовою базою. Перш за все, доводиться факт звернення до закладу чи органу охорони здоров'я та надання медичної допомоги чи медичної послуги. Для цього можна пред'явити договір про надання відповідних послуг (якщо він був укладений в письмовій формі) або у випадку усної домовленості – будь-якими розрахункових документів, які підтверджують факт укладення такого правочину (квитанції, чеки, рецепти тощо). Далі – необхідно підтвердити факт встановлення конкретного діагнозу пацієнта та надати ту документацію, в якій такий діагноз зафіксований (епікриз, медичну картку пацієнта, результати аналізів тощо). Якщо існують встановлені нормативні рекомендації до лікування (протоколи), необхідно визначити чи відповідали дії лікаря зазначеним нормативам (протоколам), чи не порушував він свої обов'язки. Далі пацієнт повинен довести причинний зв'язок між діями чи бездіяльністю медичного працівника та наслідками, що настали, акцентувавши при цьому увагу на той факт, що шкода була завдана саме діями або бездіяльністю медичного працівника. Такий зв'язок можна встановити шляхом проведення експертизи (у висновку експерта). В той же час, аналіз судової практики дає підстави констатувати, що на практиці відшкодування моральної шкоди пацієнтам (незважаючи на наявну нормативно-правову базу) викликає труднощі. Тому є підстави говорити, що досліджуване питання потребує подальших науково-теоретичних розробок.

1. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. 2. *Цивільний кодекс України*: Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. // ВВР України. – 2003. – № № 40-44. – Ст. 356. 3. *Методичні рекомендації щодо відшкодування моральної шкоди*: Лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 року N 35-13/797. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04. 4. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. 5. *Цивільний кодекс України*: Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. // ВВР України. – 2003. – № № 40-44. – Ст. 356. 6. *Методичні рекомендації щодо відшкодування моральної шкоди*: Лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 року N 35-13/797. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04. 7. *Рішення* Деснянського районного суду міста Києва від 18 грудня 2012 р.: справа № 2-503/12. – Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25308348>. 8. *Рішення* Шевченківського районного суду міста Києва: справа № 2-3105/11 від 12 червня 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25308348>. 9. *Рішення* Печерського районного суду міста Києва від 1 грудня 2011 р.: справа № 2-2/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19432044>. 10. *Рішення* Європейського суду з прав людини. Справа «Бендерський проти України»: Заява № 22750/02 від 15 листопада 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19612>.